

نگرشی دوباره بر ضرورت پرداختن به مبانی خاطره‌پژوهی در تاریخ‌نگاری جنگ (نقد و بررسی کتاب پرسمان‌یاد)

دکتر ابوالفضل حسن‌آبادی^۱

مدخل

خاطره‌گویی، خاطره‌نگاری و خاطره‌نویسی در تاریخ جنگ از مهم‌ترین شیوه‌های اظهار و ثبت و ضبط تجربیات ماندگار آن دوران به‌شمار می‌رود و با توجه به نهادهای مرتبط و درگیر با آن می‌توان گفت که در کشور هیچ حوزه‌ای مانند آن مورد توجه نبوده و توان انسانی و مالی صرف آن نمی‌شود. در عین مهم‌بودن این موضوع متأسفانه چندان که باید در حوزه مبانی و مفاهیم غیر از چند کار ترجمه‌شده و برخی آثار، مانند تألیفات آقای علیرضا کمبری کار بایسته‌ای انجام نشده است و نیاز فکری و پژوهشی علاقه‌مندان چنانچه باید پاسخ داده نشده است.

کتاب «پرسمان‌یاد (گفتارهایی درباب خاطره‌نگاری و خاطره‌نویسی جنگ و جبهه)» به همت انتشارات صریح بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس در اواخر اسفندماه سال ۱۳۹۴ در تهران به‌چاپ رسید. حجم کتاب ۴۳۷ صفحه و جلد آن شومیز می‌باشد. عنوان کتاب مانند دیگر آثار مؤلف، نامی خاص دارد که برای علاقه‌مندان به آثار ایشان، آشنا و برای مخاطبان عمومی اندکی بیگانه است؛ در عین حال به‌نظر می‌رسد مؤلف خواسته تا سطح مخاطبان کتاب و گستره آن را خاص نماید. کتاب شامل یک فهرست عمومی، فهرست تفصیلی، مقدمه شورای خاطره (۲۲-۳۰)، پیشگفتار مؤلف (۳۱-۳۳) و متن اصلی کتاب (مشمول بر پانزده جلسه پرسش و پاسخ) و مؤخره توسط خانم فرانک جمشیدی می‌باشد. کتاب دربرگیرنده پانزده جلسه پرسش و پاسخ اعضای شورای خاطره سازمان ادبی و هنری بنیاد حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس است که در فاصله خرداد تا بهمن ۱۳۹۳ انجام گرفته است. فصل‌بندی کتاب بر اساس جلسات مصاحبه می‌باشد. از نکات مثبت ساختاری کتاب تهیه فهرست تفصیلی است. به‌نظر می‌رسد فهرست تفصیلی کتاب

۱- دکترای تاریخ محلی؛ رئیس مرکز اسناد؛
سازمان کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد
آستان‌قدس رضوی @ahassanabady1
yahoo.com

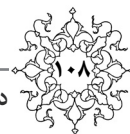

به تشخیص نویسنده آن - خانم فرانک جمشیدی - نوشته شده است زیرا بررسی محتوایی کتاب نشان می‌دهد برخی از مطالبی که برجسته شده تماماً مطابق با محتوای متن نمی‌باشد و بعضاً بر روی مطالبی تکیه شده که در متن کمرنگ به آن پرداخته شده است. کتاب نمایه اعلام ندارد که از نقاط ضعف آن است و جستجو در محتوا را سخت می‌نماید.

دلیل اصلی تألیف و نشر کتاب هر چند به‌طور واضح در کتاب ذکر نشده اما در جلسه رونمایی کتاب اشارات بیشتری به آن شده است. خانم رامهرمزی از مصاحبه‌کنندگان اصلی درباره انگیزه اصلی از تألیف فراهم‌آمدن می‌گوید: «افرادی مانند من که در حوزه خاطره‌نویسی کار می‌کردیم، برای یافتن پاسخ سؤال‌های خود به آقای کمری مراجعه و سؤالات خود را از ایشان می‌پرسیدیم و گاهی جلسه‌های ما ساعت‌ها طول می‌کشید. این نشان می‌دهد ظرفیت حوزه خاطره‌نویسی، خاطره‌نگاری، خاطره‌شناسی و خاطره‌پژوهی جنگ گسترده و نیازمند تولید دانش و کار است حال آنکه متأسفانه در این سال‌ها به این موضوع نپرداختیم.»

سبک تألیف کتاب با توجه به پرسشی بودن بر مبنای مصاحبه می‌باشد که بین چند مصاحبه‌کننده با یک مصاحبه‌شونده است. سؤالات به‌صورت مکتوب از قبل توسط اعضای شورای خاطره تهیه شده و توسط مصاحبه‌شونده خوانده شده و پاسخ داده می‌شود علاوه بر این مصاحبه‌کنندگان حاضر در هر جلسه سؤالات جداگانه‌ای بعضاً مرتبط و نیمه‌مرتبط با سؤالات مکتوب پرسیده‌اند. به‌همین جهت سبک شفاهی‌نگاری بر نوشتار کتاب غلبه پیدا کرده است. آقای مظاهری در جلسه رونمایی این کتاب به نکته‌ای درباره سبک زبانی کتاب اشاره کرده‌اند که درخور توجه است و گفته‌اند: «زبان ایشان (آقای کمری) استخوان‌دار و منسجم است و مصرف‌کننده زبان نیستند بلکه تولیدکننده زبان هم هستند و رویکردی ایجازی دارند. این نوع از زبان به تعبیری برای آثار ایشان یک نوع حجاب است. حجابی که برای ایشان مصونیت و محدودیت ایجاد می‌کند، ویژگی مصونیت مخاطب ایشان را محدود کرده است.»

علیرضا کمری نامی آشنا در زمینه خاطره‌پژوهی و ادبیات جنگ است و به جرأت می‌توان گفت تاکنون کسی در حوزه مبانی خاطره‌پژوهی و تاریخ‌نگاری جنگ به اندازه وی ورود نکرده است. کتاب‌های «درآمدی بر خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌ها در گستره ادب مقاومت و فرهنگ جبهه (۱۳۷۳)»؛ «یاد مانا: پنج مقاله درباره خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های جنگ و جبهه - دفاع مقدس (۱۳۸۱)»؛ «با یاد خاطره (۱۳۸۳)»؛ «تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات) (۱۳۸۷)»؛ «اثرنشان: درآمدی بر رویکرد نشانه‌شناختی به مفهوم سند و مطالعات اسنادی جنگ / دفاع مقدس (۱۳۹۳)»، از مهم‌ترین آثار وی در این زمینه است. در هر کدام از این آثار مؤلف به فراخور زمان و مکان و نیاز دوره به بیان گوشه‌ای از دغدغه‌های فکری خود درباره ثبت و ضبط تاریخ جنگ می‌پردازد، در همه این آثار مسئله‌مندی و تحلیل انتقادی مهم‌ترین شاخص می‌باشد.

اما چرا پرسمان‌یاد؟ به نظر می‌رسد مؤلف در این کتاب خواسته تا تکمله‌ای بر کلیه آثار مرتبط قبلی خود بزند و ساختار پرسش‌مندانانه کتاب را محمل مناسب‌تری برای بیان دغدغه‌های خود یافته است و سعی نموده تا با ارائه نگاه‌های تکمیلی بر غنای جنبه کاربردی آن بیفزاید.

چینش محتوایی جلسات مصاحبه از ماهیت و فلسفه خاطره‌پژوهی و انواع آن در جلسه اول شروع و به تلاش در جهت الگوسازی نگارش خاطره برای تاریخ‌نگاری جنگ خاتمه می‌یابد. از مهم‌ترین مباحث این سیر بررسی می‌توان به این موارد اشاره کرد: الگوی بنیادین سنت و نقل حدیث فراروی خاطره‌گویی و خاطره‌نویسی در ایران، خاطرات جنگ در خدمت صورت‌بندی مفهوم دفاع مقدس، خاطرات جنگ مفهوم بنیان‌های گفتمان غالب، استنادپژوهی در خاطره‌گفته‌ها، خاطره‌پرسیده‌ها و خاطره‌نگاشته‌های جنگ، خاطره‌داستان‌های جنگ یک رخداد گفتمانی در ایران پس از جنگ، مدیریت فرهنگی خاطرات جنگ در ایران، خاطره‌گویی، خاطره‌نویسی، خاطره‌شنوی، خاطره‌خوانی، خاطره‌پسندی، خاطره‌ستایی، خاطره‌گرایی و خاطره‌نگری، بایسته‌ها و ضرورت‌های فراروی خاطرات جنگ، نفت‌خام، خاطرات جنگ از استخراج تا استحصال، ظهور و بروز ملاحظات علمی، شرعی و اخلاقی در فرآیند خاطره‌گیری از خاطره‌مندان و تولید و نشر خاطرات شفاهی جنگ، پیگیری سیاست‌های فرهنگی دفاع مقدس در خاطرات جنگ، سیلوی گندم خاطرات جنگ، آیندگان و ضرورت مستندسازی خاطرات تاریخ‌شفاهی جنگ برای کاشت و برداشت، صنعت خاطرات جنگ ضرورت دانش مغفول، مسائل حادث در خاطرات شفاهی جنگ، ضرورت وضع قوانین جدید، تدوین شیوه‌نامه‌های روزآمد، الگوی آرمانی خاطرات شفاهی جنگ.

مصاحبه‌کنندگان اعضای شورای خاطره سازمان هنری و ادبیات دفاع مقدس هستند که صد پرسش را بر اساس دیدگاه‌های خود مطرح نموده‌اند. اگر درباره مصاحبه‌کنندگان و سابقه کار آن‌ها توضیحی داده می‌شد برای فهم سؤالات و ارتباط آن‌ها مفیدتر بود. در کتاب نامی از سطح مخاطبان برده نشده است، اگر منظور ارائه دستنامه و شیوه‌نامه برای خوانندگان است که سنگین بودن مباحث این زمینه را کم‌رنگ کرده است و بیشتر از آنکه در پی ارائه راه‌حل باشد بر مطرح‌شدن مشکلات و جنبه‌های مختلف در خاطرات جنگ پرداخته است و در واقع موانع و مشکلات خاطره‌پژوهی جنگ مورد پرسش قرار گرفته است. در برخی جاها خصوصاً در زمان پرسیدن سؤالات شفاهی مخاطب به فراموشی سپرده می‌شود و نگاه شخصی پرسندگان بعضاً باعث پراکندگی محتوایی در کتاب گشته و از این رو گاهی مؤلف در کتاب به پرسش‌کنندگان تذکر می‌دهد. این وضعیت در سؤالات جلسات انتهایی بیشتر به چشم می‌خورد، به‌نحوی که خواننده احساس می‌کند هم مصاحبه‌کنندگان و مصاحبه‌شونده خسته شده‌اند ولی درعین حال مصاحبه‌شونده یعنی پاسخ‌دهنده سؤالات می‌کوشد تا مطالب متناسب با نیاز خوانندگان و پرسش‌های مطرح‌شده را پاسخ دهد. به نظر می‌رسد گاهی حجم پاسخ داده شده متناسب با سؤال نیست و مؤلف به اجتهاد شخصی فراتر

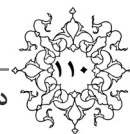
از منظور و هدف پرسنده پاسخ می‌گوید و گاهی پاسخ از سؤال پرسیده شده کوتاهتر می‌شود که مشخص است مؤلف سؤال را غیرمفید تشخیص داده و یا پرسیدن آن را در زمان پرسش به وقت و مطلوب نمی‌داند، احتمال دارد در این اجتهاد شخصی مخاطب بیشتر از پرسندگان مدنظر مؤلف بوده باشد. محتوای جلسات مصاحبه از اهمیت و پرباری یکسان و انسجام درونی برخوردار نیست. در برخی قسمت‌ها بسته به حضور افراد سؤالات بهتر و مرتبط‌تری پرسیده می‌شود و در برخی قسمت‌ها سؤالات پرسیده شده اصل محتوای کتاب را به حاشیه می‌برد. در عین حال پرسش‌های خانم رامهرزی نزدیکی بیشتری به محتوا و موضوع دارد.

چنانچه در خود کتاب ذکر شده در تاریخ شفاهی سه عنصر مصاحبه‌کننده، مصاحبه‌شونده و موضوع مهم می‌باشد. بهترین روش مصاحبه در تاریخ شفاهی مصاحبه دوفره می‌باشد و خیلی کم اتفاق می‌افتد که چندین نفر با یک مصاحبه‌شونده کار گفتگو را انجام دهند. در ضمن مهم‌ترین ماهیت تاریخ شفاهی چالشی بودن موضوع است و باید جوانب مختلف مورد بررسی توسط پرسندگان به چالش کشیده شود. رعایت تناسب بین موضوع، سؤالات مصاحبه و تجربه مصاحبه‌شونده در تاریخ شفاهی بسیار مهم است و باید بر اساس تجربیات و میزان ارتباط مصاحبه‌شونده با محتوا تنظیم گردد. در کتاب «پرسمان‌یاد» به نظر می‌رسد این تناسب کمتر رعایت شده است و در عین حال که از مؤلف در قالب سؤالات پرسش می‌شود این پرسش‌ها بیشتر به اهمیت موضوع برمی‌گردد تا تجربه مصاحبه‌شونده و به همین خاطر در سراسر کتاب از داشته‌های قبلی مرتبط آقای کمری کمتر یاد می‌گردد. در حالی که تألیفات قبلی ایشان در این زمینه مهم و وافیه بوده است. پاسخگویی مؤلف در برخی از موارد ناظر بر کلیت وضعیت تاریخ‌نگاری و خاطره‌پژوهی بوده و کمتر نگاه مؤلف را به همراه دارد. کامل بودن این اثر نسبت به دیگر کتاب‌های مؤلف و تلاش برای ارائه دیدگاه‌های نو و کامل در زمینه تاریخ‌نگاری جنگ مورد قبول کسانی است که به نحوی با آن سروکار داشته‌اند. چنانچه آقای دکتر سنگری کتاب «پرسمان‌یاد» را عصاره مجموعه کتاب‌های استاد کمری دانست و گفت: تیتراهای برجسته مجموعه آثار استاد کمری را می‌توانیم در این کتاب پیدا کنیم^۱ و آقای مظاهری از کتاب به عنوان حل المسائل یاد نموده است.^۲

در مجموع ماهیت پرسشی بودن از نقاط قوت کتاب است، در عین حال ویرایش نشدن سؤالات قبل از پرسیدن، کم‌توجهی به مرور مطالب قبلی گفته شده، عدم حضور پرسندگان در همه جلسات که باعث پرسش‌های تکراری شده است و مهم‌تر از همه مدیریت نه چندان کارآمد جلسات مصاحبه - که قاعدتاً باید از طرف مصاحبه‌کنندگان صورت گیرد و نه مصاحبه‌شونده - باعث شده تا مخاطب عنصر گم‌شده کتاب باشد. آقای دکتر سنگری در رونمایی می‌گوید این کتاب می‌توانست به گونه‌ای دیگر باشد. مجموعه‌ای از پرسشگران در این جمع حضور داشتند و پرسش‌های خود را مطرح کردند. از پرسشگران تعدادی به بحث وارد شده‌اند و عده‌ای هم سکوت‌های زیادی داشته‌اند.

1- <http://nasimonline.ir>

2- <http://www.mehrnews.com>

گروهی که در این پرسشگری حضور پیدا کردند باید به این سؤالات که چه چیزی و چگونه باید بپرسند را برای خود روشن می‌کردند. من فکر این هماهنگی را در سؤالات می‌بینم.^۱

عدم ویراستاری کتاب و آوردن حاشیه‌هایی که محتوای اصلی را تحت‌الشعاع قرار داده جای سؤال دارد. می‌شد برخی قسمت‌های تکراری را حذف نمود و ساختار مرتب‌تری به کتاب داد. هر چند در چنین مواردی توصیه به حفظ محتوای اصلی است، اما مخاطب و نیازهای اطلاعاتی نیز باید مدنظر قرار گیرد. در مجموع پرسمان‌یاد در حوزه مفاهیم و مبانی تاریخ‌نگاری جنگ و دغدغه‌های خاطره‌پژوهی، خاطره‌نگاری و خاطره‌نویسی حرف‌های زیادی برای گفتن دارد. در این کتاب همان‌طور که حرف‌های زیادی زده شده، سخنان زیادی هم گفته نشده و یا ناقص مطرح شده است و جا دارد تا برخی از نکات کلیدی آن مجدداً در نشست‌های مرتبط و یا به صورت مکتوب بررسی و بیشتر درباره آن نوشته شود. در زمینه تاریخ‌شفاهی و خاطره‌علی‌رغم همه دغدغه‌های مؤلف و تأکیدی که بر آن در محتوا دارد آن‌چنان که باید کار به سامان نرسیده و این خود مبحثی جداگانه است و باید به آن پرداخته شود.

سخن مؤلف در رونمایی کتاب حسن ختام این مطلب است که در اینجا به بخشی از آن اشاره می‌شود: «پرسمان‌یاد در کسوت کتاب چاپ شده است اما این کتاب، کتاب به معنای اثر کتابت شده نیست. این کتاب بر اساس پرسش‌های پرسندگان به صورت شفاهی پاسخ داده شده و سپس صورت مکتوب یافته است. من مسئولیت پاسخگویی به سؤالات را داشته‌ام و وارد معماری سؤالات نشده‌ام. این کتاب درس گفتار نیست، تلفیقی از شیوه پرسش و پاسخ حضوری و مصاحبه جمعی است. مصاحبه در اینجا به معنای مصاحبه پژوهش‌محور حرفه‌ای هم نیست. با توجه به اینکه پرسش‌هایی هست که در این کتاب مطرح نشده و پاسخ‌هایی که داده شده بسا جای نقد و نظر داشته باشد، پرسمان‌یاد می‌باید خوب خواننده و نقد شود. می‌دانیم علم یک مقوله بین‌الذہانی است و در تولید علم گفت‌وگو یک روش است. این همه در صورت مطالعه جدی کتاب امکان‌پذیر است و نقد روشمند. اما مسئله اینجاست که روزگار خوبی در کتاب‌خوانی نداریم و درد مضاعف این است که کتاب‌خوانی هم، متأسفانه مواجه با بدخوانی و ناتمام و ناقص‌خوانی است. پرسمان‌یاد کوششی است در تداوم کارهای گذشته و رو به آینده و این می‌تواند آغازگر پژوهش‌های جدی دیگری در حوزه خاطره‌شناسی جنگ باشد.^۲

1- <http://www.ibna.ir>

2- <http://nasimonline.ir>

